

DOI 10.47315/archives2021.327.085

УДК 323.13(=161.2):82-92Грінченко

Світлана Андрєєва

кандидатка історичних наук, доцентка,
старша наукова співробітниця
кафедри української літератури,
компаративістики і грінченкознавства,
Інститут філології

Київського університету імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6082-064X>

Віталій Андрєєв

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України
історико-філософського факультету,
Київський університет імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-0629>

**«Я – МЕЧ, Я – ПОЛУМ'Я»: УКРАЇНСЬКИЙ ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ
У ВИСВІТЛЕННІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
(з неопублікованої публіцистичної спадщини)**

Я – меч, я – полум'я.

Я світив вам у темряві, і коли битва розпочалась,
я бився попереду, в першій ряді.

*Г. Гейне «Гімн», 1840 р.
(переклад П. Тичини, 1929 р.)*

Анотація. Публікація продовжує введення у науковий обіг виявлених в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) оригінальних документів – публіцистичних статей Бориса Грінченка з актуальних проблем національного та політичного життя українських земель в складі Російської імперії в роки революційних перетворень 1905–1907 рр. Вони мали за мету познайомити російськомовну та українську

© С. Андрєєва, В. Андрєєв, 2021

аудиторію з тяглістю українських визвольних змагань від епохи Богдана Хмельницького до утворення українських політичних партій. **Метою дослідження** є актуалізація неопублікованої та маловідомої публіцистичної спадщини Б. Грінченка, що дозволяє конкретизувати його політичні та історичні погляди, їх вплив на народопроевітню та громадсько-політичну діяльність. **Методологія дослідження** спирається на принципи історизму, системності, об'єктивності, антропологізму. Використано загальноісторичні методи аналізу і синтезу та спеціально-історичні методи (історико-генетичний, історико-типологічний, компаративістський). **Наукова новизна** публікації зумовлена джерелознавчою та історіографічною вартістю представлених публіцистичних праць Б. Грінченка, які певною мірою розкривають «творчу лабораторію» автора. **Висновки.** У наведених документах Б. Грінченко розглядає основні віхи боротьби свідомих українських культурницьких та політичних сил проти російського поневолення, визначає роль окремих суспільних груп (козацька старшина, інтелігенція) та окремих представників інтелектуальної і політичної еліти – прикладів самовідданості та жертвовності у справі боротьби за Україну. Автор показує закономірність переходу до демократичної політико-партійної стадії українських визвольних змагань на теренах перш за все Російської імперії, аналізує спектр українських політичних сил із точки зору їхніх соціальних та національних програмних положень. Окрему увагу приділено Українській радикальній партії, одним із засновників та ідейних натхненників якої був Б. Грінченко.

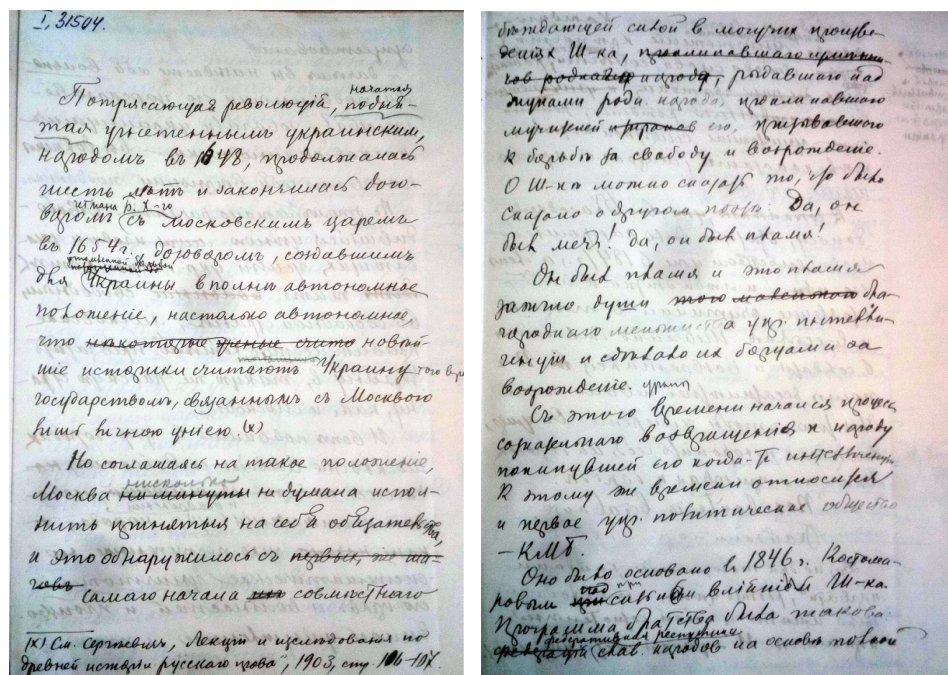
Ключові слова: Б. Грінченко; публіцистика; українські партії; Українська радикальна партія.

Публікація продовжує введення у науковий обіг виявлених в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ) оригінальних документів – публіцистичних статей видатного українського письменника, вченого-гуманітарія та громадського діяча Бориса Грінченка (1863–1910) з актуальних проблем національного та політичного життя українських земель у складі Російської імперії напередодні та у роки революційних перетворень 1905–1907 рр.¹

Окремі неопубліковані матеріали містяться в особових фондах Б. Грінченка ІР НБУВ – Ф. 170. Оп. 1 та Ф. І. Оп. 1 «Архів Б. Грінченка». Для реконструкції історичних та політичних поглядів Бориса Дмитровича представляють інтерес дві незавершені статті, які мали за мету познайомити російськомовну та українську аудиторію з тяглістю українських визвольних змагань від епохи Богдана Хмельницького до утворення перших українських політичних партій на наддніпрянській Україні, але у свій час не були опубліковані.

¹ Див.: Андрєєва С., Андрєєв В. Громадсько-політична діяльність Бориса Грінченка напередодні виборів до І Державної думи Російської імперії (з неопублікованої публіцистичної спадщини письменника) // Архіви України. 2020. № 3(324). С. 110–121.

Перша – це праця російською мовою, яка отримала умовну архівну назву [«Материал по вопросу присоединения Украины к России»]². Друга – українською мовою, за першою фразою на початку тексту отримала назву [«Українські партії, які...»]³. Написані вони чорнилами і олівцем, містять виправлення і текстові вставки, фактично, це – чернетки. Представлені публіцистичні твори Б. Грінченка, на нашу думку, мають джерелознавчу та історіографічну цінність, певною мірою розкривають «творчу лабораторію» автора.

Фрагменти незавершеної роботи Б. Д. Грінченка
[«Материал по вопросу присоединения Украины к России»].
ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од. зб. 31504. Арк. 1, 9.

Стаття «Матеріал з приєднання України до Росії» починається з аналізу договору Богдана Хмельницького з московським царем. Б. Грінченко спирається на авторитетну думку російського історика права В. Сергєєвича (Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. Спб, 1903) і вбачає у ньому особисту унію. Він вважає, що на союз із Московією Б. Хмельницький пішов вимушено, адже до цього його підштовхнули тогочасні обставини та тяжке становище української держави. Україна мала зберегти автономію, але віроломний і підступний «московський уряд» не виконав свої обіцянки та зобов'язання перед Україною.

² ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. І. Оп. 1. Од. зб. 31504. 20 арк., автограф.

³ Там само. Од. зб. 31537. 8 арк., автограф.

Подальший виклад подій та цитування історичних документів щодо політики Петра I та Катерини II на українських землях Б. Грінченком ґрунтується на працях С. Соловйова (Соловьёв С. М. История России с древнейших времён. Т. X. Спб., 1896) та російськомовному варіанті М. Грушевського (Грушевський М. С. Нарис історії українського народу. Спб, 1904).

Б. Грінченко розглядає основні віхи боротьби свідомих українських культурницьких та політичних сил проти російського поневолення, визначає роль окремих суспільних груп (перш за все, інтелігенції) та окремих представників інтелектуальної і політичної еліти – приклади самовідданості у справі боротьби за Україну. Автор показує закономірність переходу до демократичного політико-партійного етапу українських визвольних змагань на теренах Російської імперії.

Велику увагу приділяє Б. Грінченко особі Тараса Шевченка. «Я – меч, я – полум'я», – такими словами з поезії Генріха Гейне характеризує він подвижницьку діяльність, рішучість, відданість та жертвовність Великого Кобзаря, який дав потужний імпульс наступним поколінням борців за українську національну справу. Думаємо, що ці слова класика можна цілком справедливо прикласти й до шляху громадського і особистого служіння українському народові самого Бориса Дмитровича.

Наприкінці автор аналізує спектр українських політичних сил початку ХХ ст. із точки зору їхніх соціальних та національних програмних положень. Окрему увагу приділено Українській радикальній партії (УРП), одним із засновників та ідейних натхненників якої був Б. Грінченко. Аналогічний аналіз партійного будівництва міститься і в статті «Українські партії, які...».

Окреме питання становить датування представлених неопублікованих робіт. Отже, першим датуючим маркером статті є останнє згадуване автором друковане видання – листопад 1905 р. (газета «Полтавщина», 24 листопада 1905 р.). Другим – те, що автор не згадав серед українських партій Українську демократично-радикальну партію, яка постала 29–30 грудня 1905 р., адже Б. Грінченко не став би оминати створення політичної організації, засновником та лідером якої він був. Таким чином, вважаємо, що статті були написані у грудні 1905 р. Також можна припустити, що роботи залишилися недопрацьованими і не вийшли друком через бурхливий розвиток революційних подій, що відкрили нові можливості для боротьби за права і свободи українців.

Із часом Б. Грінченко поступово відійшов від активної політичної діяльності й менше уваги у своїй творчості приділяв політичним темам, але завжди залишався в курсі справ⁴. Він цікавився роботою Української Парламентської Громади у I Державній Думі, активно спілкувався з членами редколегії її російськомовного друкованого ор-

⁴ [Б. Гр.] Партія чи партії? // Громадська думка. 1906. № 12. С. 1.

гану «Украинский Вестник», що виходив у Петербурзі протягом кількох місяців 1906 р. (перш за все з Д. Дорошенком та О. Лотоцьким)⁵. Так, наприклад, Д. Дорошенко звертався до Бориса Дмитровича, щоб він попросив: «...Сергія Олександровича⁶, щоб писав і прислав історію Української демократичної партії у зв'язку із попереднім рухом, бо далі мають йти статті про другі українські партії в хронологічному порядку, а поки нема першої статті, то другі затримуються...»⁷. Власне, про програмні положення українських партій чимало писав і сам Д. Дорошенко⁸.

Основні ідеї та положення, викладені у статті «Матеріал з приєднання України до Росії», знаходяться у загальному руслі праць Б. Грінченка – публіцистичних («Листи з України Наддніпрянської, 1892–1893 рр. та ін.), народопроектів («Як жив український народ (Коротка історія України)», 1906 р. та ін.) та видань УРП 1905 р. («Чого нам треба?» та «Чому у нас досі нема доброго ладу?»).

* * *

Статтю «Матеріал з приєднання України до Росії» подано в авторському варіанті Б. Грінченка. Підкреслення, виправлення, варіанти тексту, в т. ч. й викреслені автором, які, на нашу думку, є важливими для загального розуміння заявленої проблематики, зазначені посторінково. Авторські скорочення відновлені упорядниками і взяті у квадратні дужки.

Щодо авторського тексту Б. Грінченка, його адаптовано до сучасних норм орфографії та пунктуації російської мови; за сучасними правилами вжито велику літеру. Збережено слова з певним відхиленням від сучасних норм словотвору або семантики та деякі застарілі слова, які, проте, може зрозуміти сучасний читач. Розшифровано скорочення – укр. (украинский), рос. (российский), моск. (московский), нар. (народный) тощо та похідні від них.

У підготовленому для публікації тексті україномовної статті «Українські партії, які...» так само текст Б. Грінченка адаптовано до сучасного правопису, але збережено слова з відхиленням від сучасних норм словотвору або семантики та деякі застарілі слова, що дозволяє передати особливості публіцистичного тогочасного мовлення та особисто Б. Грінченка.

⁵ Andryeyev V., Andryeyeva S. Borys Hrinchenko and Dmytro Doroshenko: history of cooperation of Ukrainian intellectuals // Східноєвропейський історичний вісник. 2020. Вип. 16. С. 91–92.

⁶ Єфремов Сергій Олександрович (1876–1939) – відомий український громадсько-політичний та державний діяч, журналіст, публіцист, літературний критик, науковець. Близький друг і соратник Б. Грінченка.

⁷ ІР НБУВ. Ф. І. Оп. 1. Од. зб. 36974. Арк. 2.

⁸ Дорошенко Д. Украинская социал-демократия // Украинский Вестник. 1906. № 12. С. 843–851.

За сучасними нормами вжито голосні и та і в основах слів: *іниий, система, принцип, автономістичний, територія, конституційна, вибиратись замість иниий, сістема, прінцип, автономістичний, територія, маси, конституційна, вибиратись*; подано випадки асиміляції та подвоєння приголосних: *Росія, російський, інтелігенція, територія, здійснити, існування замість Россія, російський, інтеллігенція, територія, массы, здійснити, істнування*; ужито сучасні форми дієслів *існує, належать замість істніє, належуть*; усунено плутання основ на твердий і м'який приголосний при відмінюванні прикметників: *народних замість народніх*. За сучасними орфографічними нормами слова пишуться окремо, разом або через дефіс.

Авторські посилання на літературу та цитати з історичних джерел залишено без змін. Вони подані в кінці кожного документа з позначкою Б. Г. (Борис Грінченко).

Публікація супроводжується коментарями, в яких розкрито значення аббревіатур, подано пояснення щодо історичних подій, законодавчих органів, партій, художніх творів, а також здійснено ідентифікацію персоналій.

№ 1

МАТЕРИАЛ ПО ВОПРОСУ ПРИСОЕДИНЕНИЯ УКРАИНЫ К РОССИИ

Потрясающая революция, начатая/поднятая угнетенным украинским, народом в 1648, продолжалась шесть лет и закончилась договором гетмана Б. Х[мельнико]го с московским царем в 1654 г. договором, создавшим для утомленной борьбой Украины вполне автономное положение, настолько автономное, что (некоторые учёные* считают Украину того времени государством, связанным с Москвою лишь личною униєю¹.

Но соглашаясь на такое положение, Москва ни минуты**не думала исполнить принятые на себя обязательства, и это обнаружилось с самого начала существования*** двух стран.

— Зачем вы называете себя вольными подданными его царского величества? — говорили украинцам московские чиновники, — вы должны называть себя верными подданными.

В этом и лежало различие. Освободившийся ценою ужасающих усилий украинский народ быть^{4*} вольным^{5*}, в свободной стране; московское правительство хотело^{6*} превратить Украину в такую же рабскую страну, как и Московия.

* виправлено на *новейшие историки*.

** виправлено на *нисколько*.

*** виправлено на *совместного жительства*.

^{4*} виправлено олівцем на *хотел жить*.

^{5*} виправлено олівцем на *свободным*.

^{6*} виправлено олівцем на *стремилось*.

И вот появились в украинских городах московские воеводы с войском, начались поборы с жителей* и оскорбления украинского народа, шло постепенное, но систематическое уничтожение его прав и вольностей и производилось умышленное и также систематическое убиение сим страны путем беззаконных поборов, путем насильственного вывода украинцев на тяжелые работы в чужом для них крае, где они тысячами гибли, копая каналы, строя крепости, путем запрещения литературы и школы на родном языке**. До какой мелочности доходили все эти преследования видно из того, что уже царь Алексей, вступая в Украину и Белую Русь, нашел нужным, в своем манифесте, обратиться к украинцам со следующим распоряжением: «Прежде нашего царского пришествия разделение с поляками сотворите, как верою, так и чином, хохлы, которые у вас на головах, постригите»².

Все эти притеснения*** и преследования не могли не вызвать протеста. И Украина протестовала – не словами только, а целым рядом^{4*} восстаний, пытаясь сбросить с себя московское иго. На это московское правительство отвечало тюрьмами, Сибирью, [^{5*}] кровавыми усмирениями, казнями, жестокость которых поражала воображение людей даже той, богатой кровью, эпохи. И когда, например, по водам р. Сейма двигались плоты, и на них качались на виселицах мертвецы, а внизу простирались распятые трупы, – украинский народ знал, что эта флотилия мертвых была пущена от уничтоженной гетманской столицы для устрашения непокорных, знал, что это царь Петр... «Великий» карает таким образом дерзких, бунтовщиков – борцов за свободу Украины.

Да, московское правительство не брезгало никакими мерами^{6*}, чтобы уничтожить, как говорит^{7*} один из его официальных документов, «развратное мнение, по коему [малороссияне]^{8*} поставляют себя народом от здешнего совсем отличным»³. И, к сожалению, оно нашло себе сторонников среди самих же «малороссиян».

Революция под предводительством Х[мельницкого]⁴ смела с лица украинской земли привилегированный помещичий класс. Земля сделалась общенародной. Но выдвинувшиеся вперед своими заслугами начальные лица казачества естественно успели получить большие земельные участки, а многих из них обогатила военная добыча. И они скоро и по образованию своему, и по сословию, превратились по отношению к остальным казакам, крестьянам и мещанам, в командуемый класс^{9*}, и в то-же время являлись и образованным классом^{10*}. Свою образованность они получили в польской вариации^{11*}, а с

* викреслено, замінено на *начались притеснения*.

** викреслено *начиная уже с Петра I*; написано на полях *Указ 5 октября 1720*.

*** виправлено на *издевательства*.

^{4*} викреслено *кровавых*.

^{5*} викреслено *жестокими казнями*

^{6*} виправлено на *средствами*.

^{7*} виправлено на *выражается*.

^{8*} вставлено слово.

^{9*} виправлено на *более крупных землевладельцев*.

^{10*} виправлено на *интеллигенцией страны*.

^{11*} викреслено *ибо иной не было*.

ней вместе и те панские тенденции, которыми проникнуты были создавшие эту образованность польское дворянство и духовенство. Вчерашний союзник народа*, громивший** вместе с ним польских помещиков, сегодня сам делается помещиком, свысока поглядывающим на своего недавнего товарища. У него уже есть склонность поставить крестьянство в известные обязательные к себе отношения.

Этим положением вещей московское правительство воспользовалось с удивительным*** искусством. Оно вооружает^{4*} народные массы против этих новых панов, действуя будто бы во имя крестьянства, и тем самым подрывая силу старшины^{5*} в его борьбе за автономию Украины. Но как только автономное движение кажется московскому правительству окончательно подавленным, оно, правительство, сейчас же подавляет и народ, отдавая его в кабалу недавним своим антагонистам^{6*}, а теперь^{7*} покарало сторонников.

Либеральная приятельница Вольтера и Дидро Екатерина II говорила о необходимости избавить народ «от мучивших его вдруг многих маленьких тиранов»⁵, как она называла старшину^{8*}, но говорила она это только до тех пор пока «тираны» были автономистами, а лишь только они отказались от своих автономистических стремлений, или, по выражению Румянцева⁶, от своих «фальшивых и им несвойственных республиканских мыслей»⁷, продавали их за право назваться благородным российским дворянством, как сейчас же они сделались опорой трона^{9*} и в их бесконтрольную власть отдан был закрепощенный отныне народ.

В стране^{10*} воцарилось рабство и^{11*} он замер. Казалось, неумолимая рука истории уже писала над истерзанною и закованною страной страшный приговор – смерть.

Тогда прозвучало^{12*} слово.

Мужицкое слово, «хохлацкое» – как его прозвали те, которые когда-то резали нам хохлы. Сперва робко прозвучало в пародии К[отляревско]го (1798), затем нарисовало народную жизнь в повестях Квитки⁸ и наконец загремело всепобеждающей силой в могучих произведениях Ш[евчен]ка, рыдавшего над муками родного народа, проклинавшего мучителей его, призывавшего к борьбе за свободу и возрождение. О Ш[евче]нко можно сказать то, что было сказано о другом поэте: Да, он был меч! да, он был пламя!⁹

Он был пламя и это пламя зажгло души благородного меньшинства украинской интеллигенции и сделало их борцами за возрождение страны.

* виправлено на *крестьянства*.

** виправлено на *истреблявший*.

*** виправлено на *достаточным*.

^{4*} виправлено на *восстанавливает*.

^{5*} виправлено на *казацкого правящего класса*.

^{6*} виправлено на *противникам*.

^{7*} виправлено на *ныне*.

^{8*} виправлено на *казацкое сословие*.

^{9*} викреслено *актом 1783 г.*

^{10*} виправлено на *крае*.

^{11*} викреслено *страна, край*.

^{12*} виправлено на *раздалось*.

С этого времени начался процесс сознательного возвращения к народу покинувшей его когда-то интеллигенции. К тому же времени относится и первое украинское политическое общество – КМБ¹⁰.

Оно было основано в 1846 г. Костомаровым при сильном влиянии Ш[евчен]ка Программа братства была такова: федеративная республика славянских народов на основе полной свободы и автономии каждого народа с народным правлением, уничтожение крепостного состояния, сословий и привилегий, равенство прав всех граждан, свобода слова, совести, уничтожение смертной казни и телесных наказаний, широкое просвещение народных масс.

Благодаря доносу, братство было разгромлено правительством уже в 1847 г., а члены его и люди близко к нему стоявшие очутились в тюрьмах и в ссылке. Шевченко был отдан в солдаты и возвратился в Петербург после десятилетней неволи лишь для того, чтобы умереть. Он умер, завещая похоронить себя на берегах Днепра и призывая к борьбе:

Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіть...

Но для того, чтобы «кайдани порвати», разбить цепи, – необходимо было иметь с собой сознательные народные массы. И лучшая часть украинской интеллигенции взялась за дело пробуждения народного самосознания прежде всего путем развития народного образования и создания литературы для народа на его родном языке. Правительство поняло к чему это может привести: ведь всякий деспотизм покоился на невежестве масс. И в 1863 г. последовало первое в XIX в. запрещение украинской литературы, почти прекратившее литературное движение в российской Украине на десять лет.

Лишь в первой половине семидесятых годов, когда цензурный режим как-то временно ослаб, дело оживилось снова. В это время в Киеве образовался кружок прогрессивной украинской* интеллигенции, вдохновителем которой явился молодой профессор киевского университета М. Др[агоманов]**. [***] Здесь прилагались к делу выводы прогрессивной науки и политические и социальные идеи, сделавшиеся в то время достоянием передовой части европейского общества. Космополитка, общечеловеческая в идеалах и целях, национальная в организации, такой принцип был заложен в просветительскую работу, таков был девиз киевского кружка, благодаря ему. Поэтому его просветительская работа была значительно выше прежних попыток в том же направлении. Понятно, что и правительству она показалась опаснее всего прежде бывшего.

Д[рагоманов] был уволен, а украинская литература вновь была запрещена тайным указом 1876 г., беспримерный в истории Европы, но сохранивший свою силу^{4*} до настоящего момента. Украинцам запрещено в России печатать на своем языке все, кроме оригинальной беллетристики и поэзий из народной жизни, и притом для взрослых, да и этим трактуются цензурой с неслыхан-

* викреслено *молодежи*.

** викреслено *Идеи и стремления того кружка отличались от идей и стремлений прежних украинских кружков полным отсутствием в нем славянофильских и сродных с ними тенденций*.

*** викреслено *наоборот*.

^{4*} викреслено *до сих пор*.

ной жестокостью; периодические издания запрещены также. Ввоз украинской книги из Галиции, где продолжает развиваться украинская литература, запрещен.

Др[агоманов] выехал в Женеву, где по поручению и на средства киевского кружка начал издавать украинский орган «Громада», здесь проводились идеи политической свободы, автономии национальной и местного самоуправления, и социализма*.

Понятно, что правительство зависящими от него средствами препятствовало проникновению в российскую Украину как этого, так и многих других изданий Д[рагоманов]а, а также изданий его последователей в украинской Галиции, молодых социалистов. [**]

В самой России вскоре наступило время революционного террора. Масса украинских сил ушла в общероссийскую революционную борьбу, окончившуюся полной неудачей. Затем, с 1881 началось господство реакции, умерщвлявшей каждое дуновение жизни. Лишь*** с 90-х гг. XIX в. снова начинается серьезный подъем украинского национально-политического движения.

В 1892 г. было опубликовано за границей в журнале «Правда» «Profession de foi молодых українців». Это была несколько неопределенная^{4*} программа, в духе социализма, политической свободы и защиты национальных прав Украины. Объединившая группу молодёжи, которая приняла название «Т-цы»¹¹. Украинская демократическая партия требует территориальной национальной автономии Украины. Автономию Украины поставил в свою программу и съезд УДП. Имеется ввиду^{5*} в «основанной на особом органичном статуте, выработанным будущим украинским сеймом ... и гарантированной основными общегосударственными законами»¹². Полтавский орган партии в 1905 предложил и разделение компетентностей. В подобных вопросах программа УДП умеренно социалистична.

Второй, в хронологическом порядке, политической украинской партией была РУП¹³, выступившая в 1900 г. с первой своей публикацией (С. У.)¹⁴, требовавшей государственной самостоятельности Украины. С тех пор эта партия пережила довольно сложную эволюцию и в конце концов пришла к социал-демократизму. В проекте своей программы (1905) партия требует для России демократической республики, а для Украины автономии с отдельным сеймом, «которому принадлежит право издания указов в тех внутренних делах, которые касаются только населения территории Украины»¹⁵.

Наконец в 1905 г. основана УРП¹⁶, [6*] выставившая социалистическую программу в экономических вопросах, а в политической требующая, чтобы Россия была основанной на строго демократических началах федерации автономных на своих территориях национальных единиц. К компетенциям федерального парламента отнесены лишь следующие вопросы: а) международные

* викреслено в економічних питаннях.

** речення написано нерозбірливо і викреслено.

*** викреслено в 1892 г.

4* викреслено політична і економічна програма.

5* викреслено ця програма умеренно соціалістична.

6* викреслено проявивши свою діяльність поряд публікацій для мас і організацій сільського земледільського поселення.

отношения, б) финансы для общегосударственных потребностей, в) внешняя торговля и пошлины, г) общегосударственная армия и вопросы войны и мира. Для Украины партия требует автономии с краевым сеймом (У. Н. Р.)¹⁷, который сам вырабатывает для края конституцию (независимо от общегосударственного парламента – С. А., В. А.)¹⁸.

К этому следует прибавить, что все упомянутые партии за иными национальностями, живущими на территории Украины, признают равное с украинцами право на удовлетворение их национальных, культурных, политических и экономических интересов.

Кроме помянутых партий существует еще НУП¹⁹, ставящая в программу, однако не автономию Украины, а её государственную независимость, а также ряд иных организаций и союзов²⁰, но наибольшая деятельность проявлена до сих пор тремя помянутыми партиями.

[*]

Само собою разумеется, что при существующих запрещениях украинского языка в России, все партии свою издательскую деятельность должны были переносить за границу – там они печатали не только свои периодические издания, но и брошюры чисто информационного характера, свободно появившиеся в России на многих языках. Какие затруднения для партийной деятельности создавались таким ходом вещей – понятно без данного объяснения. Теперь приближается время, когда и мы будем иметь свою прессу в Украине, а вместе с тем и возможность партиям открытой и широкой пропаганды своих мнений. Это дает партиям такую широту и глубину действий, которой они до сих пор не имели. Тогда станет возможной организация миллионов украинского народа для совместной борьбы за свои права, для шествия по тому тернистому, тяжелому, но благородному и завидно-прекрасному пути, в конце которого горит сияющее солнце мирового братства, солнце счастья свободных людей-работников.

¹ См.: Сергеевич, «Лекции и исследования по древней истории русского права», 1903, стр. 106–107. – Б. Г.

² Соловьёв, Истор. России, X, 318. – Б. Г.

³ Груш., Оч. ист. укр. н., 1904, 310. – Б. Г.

⁴ Йдеться про Національно-визвольну війну українського народу під проводом Богдана Хмельницького 1648–1657 рр., направлену проти національного, релігійного і соціального гноблення.

⁵ Громада, II, 431. – Б. Г.

⁶ Рум'янцев-Задунайський Петро Олександрович (1725–1796) – граф, російський державний діяч, полководець, генерал-фельдмаршал.

⁷ Груш., 312. – Б. Г.

⁸ Квітка-Основ'яненко Григорій Федорович (1778–1843) – український прозаїк, драматург, літературний критик, культурно-громадський діяч.

⁹ Йдеться про вірш німецького поета Генріха Гейне «Гімн» (1840 р.).

* викреслено *Деятельность их до сих пор препятствовала полная невозможность иметь в России прессу, т. к. согласно драконовскому запрещению 1876 в России не может издаваться никакое периодическое издание на украинском языке.*

¹⁰ Йдеться про Кирило-Мефодіївське братство (товариство) – українську таємну політичну організацію, яка існувала в Києві протягом грудня 1845 – березня 1847 рр.

¹¹ Йдеться про Братство (Братерство) тарасівців – таємну політичну організацію, створену 1891 р. у Харкові.

¹² Від Укр. Дем. П. (Літературно-Науковий Вісник, 1905, VI, 273) – більш детально обґрунтування питання автономії України з розмежування компетенцій загальнодержавного парламенту та українського сейма, а також загальної програми УДП см.: «Право», 1905, №40, стр. 3325–3327, а також в плакаті «От Полтавской «Громады» УДП» (№292 газети «Полтавщина», 24 листопада 1905). – Б. Г.

¹³ Йдеться про Револьюційну українську партію, засновану 1900 р. у Харкові діячами студентських громад: Д. Антоновичем, М. Русовим, Л. Мацієвичем, Б. Камінським, П. Андрієвським та ін.

¹⁴ Йдеться про публіцистичний твір М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900 р.), який певний час фактично був політичною програмою РУП.

¹⁵ См.: «Проект програми Р. У. П., утворений Ц. К.» (З друкарні Р. У. П. Март 1905). – Б. Г.

¹⁶ Українська радикальна партія, фактично створена 1904 р. Одним із її засновників був Б. Грінченко.

¹⁷ Українська Народна Рада.

¹⁸ См.: Платф. у. р. п., Львів, 1905. – Б. Г.

¹⁹ Мається на увазі Українська народна партія (УНП, НУП).

²⁰ Йдеться про УСДС – Українську соціал-демократичну спілку та ін.

№ 2

УКРАЇНСЬКІ ПАРТІЇ, ЯКІ ...

Українські партії, які додаємо тепер на території російської України, можна, щодо їх національно-політичних ідеалів, поділити на три групи.

I

Н У П*

До першої належить Українська Народна Партія. Вона вимагає самостійної української демократичної республіки, незалежної од російської держави. Серед української інтелігенції ця партія стоїть зовсім самотньо, але не через свій політичний ідеал, а через ту нетолеранцію, з якою вона дивиться на інші народності на території України. Ця річ примушує інші українські партії держатися осторонь від Української Народної Партії¹.

Самостійної української демократичної республіки вимагає також програма Української Партії Соціалістичної, але що ця партія фактично (а може й юридично) вже не існує, то поминаємо її в своєму огляді.

II*

До другої групи треба поррахувати: Револьюційну Українську Партію та Українську Демократичну партію. Обидві вони вимагають територіально-національної автономії України².

* тут і далі зірочкою (*) позначено написане олівцем на полях.

Р.У.П.*

У «Проекті програми Революційної Української Партії, утвореному Центральним Комітетом» (3 друкарні Р.У.П. Март 1905), у § 1-му, Партія вимагає для всієї Росії демократичної республіки, § 6-й забезпечує «право кожної нації на політичні інституції, які б гарантували їй вільний культурний і громадський розвиток», а § 7-й – «широку самоуправу місцеву, краєву і національну для всієї людності російської республіки»; § 2 говорить зокрема про Україну і вимагає «автономії України з окремим представницьким зібранням (сеймом), котрому належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України».

У.Д.П.*

Автономію України поставив у свою програму і з'їзд Української Демократичної Партії, що відбувся в кінці квітня 1905 р. «Маючи на увазі», – говорить у виробленій на тому з'їзді платформі, – «шкоду від централізаційної системи, ми визнаємо, що державний лад у Росії повинен бути збудований на принципах найширшої національної і місцевої автономії. А через те опріч загальнодержавного парламенту ми вимагаємо для території, заселеної українським народом, автономії, заснованої на особливим органічним статуті, виробленим будущим українським сеймом ... і запорученим основними загальнодержавними законами»³.

За іншими народами, які живуть на території України, обидві партії признають рівне з українцями право на задоволення їх національних, культурних, політичних та економічних потреб.

III

У.Р.П.*

Нарешті до третьої групи належить Українська Радикальна Партія. Ось що говорить вона у своїй «Платформі»⁴:

«Партія певна, що здійснити всі її соціальні ідеали можна буде тільки при повній політичній самостійності українського народу і необмеженому праві його рішати самому у всіх справах, які його торкаються. Вибороти таке становище для нашого народу буде нашою метою».

«Але зважаючи на обставини, в яких стоїмо, на сили, які зараз маємо, мусимо згодитися, що постановлена вже на чергу мета – перетворити Росію на державу конституційну – мусить бути на сей час і нашою метою; тільки що ми маємо свій погляд на те, якою мусить бути ця нова зреформована Росія, погляд, який впливає з нашого становища яко нації недержавної й пригніченої» (Бік (сторінка – С. А., В. А.) 5–6).

«Кожна національність, з яких тепер складається Росія, мусить мати автономію на своїй території з окремою краєвою репрезентативною радою, якій належатиме право видавати закони й порядкувати у всіх справах у межах цієї території. Кожна така автономна одиниця має право рівне з правом кожної іншої одиниці. Реформована держава мусить бути федерацією таких національних одиниць» (Бік 7).

Зв'язком, що об'єднує ці автономні одиниці, є федеральний парламент, «що ж до ладу на території України, то всіма справами має тут порядкувати Українська Виборна Народна Рада»⁵.

З цього видно, що Українська Радикальна Партія, становлячи яко дальшу мету, – в залежності, звісно, від бажання народних мас, – самостійність Украї-

ни, для свого часу вимагає тільки широкої територіально-національної автономії.

Таким робом, з чотирьох українських партій, які маніфестують своє існування на російській Україні, три вимагають територіально-національної автономії нашого краю. А що ці партії досі виявили і найзначнішу діяльність, то можна сказати, що проект автономії України прийнято за малим не всіма організованими демократичними елементами українського громадянства.

Щодо розмежування компетенцій територіально-автономного і загальнодержавного уряду, то Револуційна Українська Партія коротко каже, що в російській республіці «вища державна влада ... в усіх міжнародних і тих внутрішніх справах, що торкаються людності усієї російської держави, належить одному виборному законодавчому зібранню народних представників», а автономному українському сеймові «належить право законодавства в тих внутрішніх справах, що торкаються тільки люду, який мешкає на території України» («Проект програми», §§ 1 та 2).

Ширше про це говорить Українська Демократична Партія в недавно виданому гектографованому плакаті московською мовою: «Украинская Демократическая Партия к обществу». Вона думає, що «наряду с палатой народных представителей в центральном управлении должна быть образована особая федеральная палата представителей автономных частей государства, по равному числу от каждой». До компетенції українського сейму, на її думку, належать оці справи:

«А. Местное бюджетное право.

Б. Владение и распоряжение всеми землями украинской территории с лесами, водами и недрами.

В. Местные пути сообщения и тарифы.

Г. Народное образование.

Д. Народное здравие.

Е. Общественная безопасность.

Ж. Судебная часть».

Українська Радикальна Партія розмежовує компетенцію центральної і краєвих рад іншим способом: вона зазначає, що федеральному парламентові належать тільки оці чотири справи: а) зносини з іншими державами, б) фінанси задля загальнодержавних справ, в) позадержавні торгівля і мито, г) загальнодержавна армія та справа війни і миру («Платформа У.Р.П.», 8). Всіма ж іншими справами порядкує на території України Українська Виборна Народна Рада; вона «сама виробляє краєву конституцію, яку не може ні відмінити, ні касувати загальнодержавний парламент» (ibid. 8, 9).

Опріч сього, Партія обмежує ще пункт четвертий реєстру справ, належних до компетенції загальнодержавному парламентові. Там сказано, що він порядкує загальнодержавною армією та справою війни та миру. Маючи метою, «щоб міжнародні суперечки залагоджувано третейським судом, а замісто війська була народна міліція», Партія, подаючи способи полегшити вагу від мілітаризму зараз же, бажає, щоб військо було поділене на загальнодержавне та краєві міліції (ibid., 10).

Обстаючи, в справі економічних, за те, щоб «земля зо всіма її багатствами, всі фабрики, заводи, робітні і всі способи й знаряддя до праці мусять стати спільною власністю робочих людей», Партія власником всіх земельних і вод-

них багатств признає край і віддає всю цю справу під порядкування Української Народної Ради (*ibid.*, 11, 12).

¹ Див. видання Партії: «Робітниче свято першого мая» (Чернівці, 1902), «Робітнича справа в програмі У.Н.П.» (Чернівці, 1902), «Справа української інтелігенції в програмі У.Н.П.» (1904). – Б. Г.

² Щодо Революційної Української Партії, то треба зауважити, що таке вимагання становить вона тепер, почала ж вона (1900) свою діяльність з брошури «Самостійна Україна», де обставала за самостійність; з того часу серед Партії відбулося багато перемін у думках. З органів партії і з «Проекту програму» можна зрозуміти, що тепер Партія стала автономістичною. – Б. Г.

³ «Від Української Демократичної Партії» (Літературно-Науковий Вісник, 1905, VI, 273). – Б. Г.

⁴ «Платформа Української Радикальної Партії» (Львів, 1905). – Б. Г.

⁵ Треба зауважити, що у всіх трьох згаданих автономістичних партій і парламент, і краєві ради мають вибиратись на підставі а) загального, рівного, безпосереднього виборчого права з таємним голосуванням, б) пропорційної системи виборів. – Б. Г.

REFERENCES

1. Andriieva, S. & Andriiev, V. (2020). *Hromadsko-politychna diialnist Borysa Hrinchenka naperedodni vyboriv do I Derzhavnoi dumy Rosiiskoi imperii (z neopublikovanoi publitsystychnoi spadshchyny pysmennyka)* [Borys Hrinchenko's social and political activity preceding the elections to the 1st State Duma of the Russian Empire (from writer's unpublished publicistic legacy)]. *Arkhivy Ukrainy*, 3 (324), 110–121. [in Ukrainian].
2. Andriiev, V. & Andriieva, S. (2020). Borys Hrinchenko and Dmytro Doroshenko: history of cooperation of Ukrainian intellectuals. *East European Historical Bulletin*, 16, 86–97. [in English].
3. Hrinchenko, B. (1906). Partiia chy partii? [Party or parties?]. *Hromadska dumka*, 12, 1. [in Ukrainian].
4. Doroshenko, D. (1906). Ukraynskaia sotsyal-demokratyia [Ukrainian Social Democracy]. *Ukrainskiy Vestnik*, 12, 843–851. [in Russian].

Svitlana Andryeyeva

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

Senior researcher of Department

of Ukrainian Literature,

Comparative Studies and Grinchenko Studies,

Institute of Philology

of the Borys Grinchenko Kyiv University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6082-064X>

Vitaliy Andryeyev

Doctor of Historical Sciences,

Professor of Department of Ukraine's History,

Borys Grinchenko Kyiv University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1830-0629>

**«I AM A SWORD, I AM A FIRE»: UKRAINIAN LIBERATION
MOVEMENT IN THE COVERAGE BY BORYS HRINCHENKO
(from the unpublished publicistic legacy)**

Abstract. This publication continues the introduction into scientific circulation of the original documents revealed in Manuscript Institute of Vernadsky National Library of Ukraine (MI VLNU) – the Borys Hrinchenko's publicistic articles on topical issues of national and political life on the Ukrainian lands in the Russian empire during the years of revolutionary transformations 1905–1907 yy. The Hrinchenko's articles were intended to introduce Russian-speaking and Ukrainian audience with the duration of Ukrainian liberation struggles from Bohdan Khmelnytsky era to the formation of Ukrainian political parties. **The purpose of the research** is an actualization of the unpublished and little-known publicistic heritage of Boris Hrinchenko, which allows to flesh out his political and historical views, its influence on public educational and socio-political activities. **Methodology of research** is based on the principles of historicism, systematics, objectivity, anthropologism. The general historical methods of analysis and synthesis and special-historical methods (historical-genetic, historical-typological, comparativistic) were used. **The scientific novelty** of the publication is due to the source and historiographical value of the journalistic and public educational works of B. Hrinchenko, which to some extent, reveal the «creative laboratory» of the author. **Conclusions.** In these documents B. Hrinchenko considers the main milestones of the struggle of conscious Ukrainian cultural and political forces against Russian enslavement, defines the role of certain social groups (cossack officers – «starshyna», intellectuals – «intelligentsiya») and individual members of the intellectual and political elite – examples of dedication and sacrifice in the struggle for Ukraine. The author shows the regularity of the transition to the democratic political and party stage of the Ukrainian liberation struggle in the Russian Empire, analyzes the range of Ukrainian political forces in terms of their social and national program provisions. Special attention is paid to the Ukrainian Radical Party, in which B. Hrinchenko was one of the founders and ideological inspirers.

Key words: B. Hrinchenko; documents; journalism; Ukrainian parties; autonomy; Ukrainian Radical Party.